

Het Beleeftde Genot vzw

Achtste Thomas Mannlezing

Het einde van Europa?

**Hoe Amerikanisering
en de Engelse taal
de menswetenschappen bedreigen.**

Alicja GESCINSKA

Zondag 15 april 2018, De Braambeier Zedelgem

Bijlage Toverberg 49 – Zomer 2018

Foto André Callier

Alicja Gescinska

Inleiding op de lezing door Bart Madou, voorzitter van Het Beleefde Genot vzw

'Sommigen zeggen dat de motieven van de mens er niet toe doen, zolang de handelingen of op zijn minst de gevolgen van die handelingen maar goed zijn, maar zo voelde ik het niet aan.'

Alicja Gescinska, Een soort liefde

Goeie Morgen Dames en Heren,

Welkom op onze achtste Thomas Mannlezing.

Sta mij toe een korte inleidende beschouwing te geven bij het onderwerp van vandaag.

Ik haal hierbij de mosterd voor een groot deel uit het boek van Hans Versnel en Jaap Jan Brouwer: *Stop de Amerikanen!*¹, een ietwat ongelukkige titel vind ik, aangezien het een waarschuwing is tegen de Amerikanisering van onze Europese maatschappij eerder dan tegen de Amerikanen.

Ik begin met de volgende hypothese: als er al een culturele kloof bestaat tussen Europa en de Angelsaksische wereld, Engeland en Noord-Amerika, - en die is er beslist - dan moet die een oorzaak, een begin gekend hebben.

Wel, ik durf die oorzaak te situeren in een bepaalde periode en zelfs op een bepaalde plaats.

Ja, er was al het grote impact van de Romeinen op Europa en in mindere mate op Engeland, ja er was al begin 16de eeuw de afscheuring van de katholieke kerk door Hendrik VIII, de eerste Brexit zouden we het kunnen noemen, maar er is dus vooral iets anders.

Die periode is te situeren rond 1800, de eeuwwisseling tussen 18de en 19de eeuw en op de plaatsen: Londen en Koningsbergen, het huidige Kaliningrad in Rusland, maar toen nog in Pruisen.

---

¹ *Hans Versnel & Jaap Jan Brouwer, Stop de Amerikanen! Ten minste tien goede redenen om gewoon Europees te blijven. Terra Lannoo, Houten 2011, 193 blz.*

Er deden zich namelijk twee ontwikkelingen voor met vergelijkbare inzichten die tot op vandaag voelbaar zijn, een eerste op het gebied van de krijgskunde, maar daarover wil ik het niet hebben, een tweede op het gebied van de filosofie.

Het betreft de volgende zeer pertinente vraag: 'Moet ik het handelen van een individu beoordelen op basis van het effect van zijn handeling of op de bedoeling van zijn handeling?'

Als het resultaat van een daad goed is, is die daad dan goed? Of is een daad goed omdat die goed bedoeld was?

Wel, er loopt hier een scheidingslijn dwars door de Atlantische oceaan en de Noordzee.

Ten westen van die lijn hoor je: de handeling van iemand moet beoordeeld worden op zijn effect – de Angelsaksen dus. Ten oosten, op het continent, in Europa, hoor je: het zijn de intenties die bepalend zijn.

De eersten heeft men consequentialisten genoemd, de tweede Europese groep wordt wat ongelukkiglijk als non-consequentialisten aangeduid, alsof consequentialisten de norm zouden zijn.

Het waren Engelse denkers die rond de eeuwwisseling 1700-1800 de grondslag legden voor wat wij het liberalisme zijn gaan noemen, vooral Jeremy Bentham nam daar het voortouw, maar ook figuren als Adam Smith en later John Stuart Mill en in de vorige eeuw behoorde iemand als Ayn Rand zeker tot dat clubje.

Hun credo was: mensen moeten volkomen vrij zijn in wat zij denken en doen, zolang ze anderen niet benadelen. Het was voor hen dan ook logisch iemands handelen rationeel te beoordelen op het effect. Een manier van denken die allicht toepasselijk is op eenvoudige, overzichtelijke maatschappijen. En dat is nu mijn punt: de maatschappij vandaag is uiterst complex, zelden rationeel, zo'n redenering werkt dus niet.

In Koningsbergen echter, woonde en werkte er rond die eeuwwisseling ene Immanuel Kant en die zag het enigszins anders: hij stelde dat de mens niet op de effecten van zijn handelen, maar op de intenties achter het handelen moet worden beoordeeld. De wereld is namelijk te complex, zo redeneerde hij, om het effect van je eigen handelen te kunnen voorspellen.

Klinkt misschien overtuigend voor ons, maar niet voor de consequentalisten, want hoe – zo vragen die zich af – moet je in 's hemelsnaam intenties beoordelen? Vrijheid betekent voor hen: geen gemoraliseer, geen ideologische haarklieverij.

Maar als we Kant willen volgen, dan moeten we het toch eens worden over wat goed en wat slecht is, en dus is er een autoriteit nodig, met een mening die zich overal mee bemoeit. Nou, net wat de liberalen verfoeien.

En zo ontstond er bij ons in het Westen een scheiding van de geesten en zijn er twee werelden ontstaan die weliswaar beide als gemeenschappelijke noemer democratie en vrije markt hebben, maar die op heel wezenlijke thema's van elkaar verschillen.

De Angelsaksische logica is consequentalistisch, m.a.w. menselijk handelen moet beoordeeld worden op het effect. Het behalen van doelen is in deze gedachte een zuiver rationeel, mechanistisch proces, alsof de mens een rationaal wezen zou zijn, maar sinds Darwin, Marx en Freud weten we dat dit zeker niet het geval is.

Volgens de Rijnlandse logica kunnen we niet alle effecten van het menselijk handelen doorgronden en mogen we dat handelen daar dus niet op beoordelen. We leven nu eenmaal in een complexe wereld: de mens is niet enkel een rationeel wezen, maar hij bezit ook nog minder controleerbare emoties en driften.

Ik weet wel, misschien is dat allemaal wat kort door de bocht, de redenering is in deze iets subtieler, maar volgens mij komt het allemaal hierop neer en ligt daar het grote verschil tussen de twee heersende cultuurmodellen en nu stellen we vast dat doorheen onze samenleving – in ondernemingen, allerhande organisaties, gezondheidszorg, cultuur, noem maar op – er al een hele tijd en nog steeds een blijkbaar onstuitbare drang bestaat om dit Angelsaksische model over te nemen, maar daar zal Alicja Gescinska wellicht meer over te vertellen hebben.

Als slot toon ik nog op een schema de grote verschilpunten tussen beide systemen over hoe ze aankijken tegen het handelen.

Handelen en de gevolgen

Angelsaksische logica

1. Mensen moeten de gevolgen van hun daden kunnen overzien.
2. Mensen zijn ten volle verantwoordelijk voor hun daden.
3. Het handelen van mensen mag je beoordelen op de effecten.
4. Schade is het gevolg van onverantwoordelijk handelen.
5. Schade is altijd verwijtbaar.

Rijnlandse logica

1. Mensen kunnen de gevolgen van hun daden niet altijd overzien.
2. Mensen zijn beperkt verantwoordelijk voor hun daden.
3. Het handelen van mensen moet je beoordelen op de intenties.
4. Schade kan ook ontstaan uit de beste bedoelingen.
5. Schade is verwijtbaar als ze voortkomt uit nalatigheid of kwade intenties.

Ik dank u.

Achtste Thomas Mannlezing door Alicja Gescinska

Het einde van Europa?

Hoe Amerikanisering en de Engelse taal de menswetenschappen bedreigen.

INTRODUCTIE

Dames en heren, ik wil eerst en vooral mijn dank betuigen aan de organisatie. Ik voel me vereerd dat ik deze Thomas Mann-lezing mag geven. En ik ben ook dankbaar omwille van het feit dat ik nog een échte lezing mag en kan geven. Dat is namelijk een steeds groter wordende zeldzaamheid. Steeds vaker wordt van filosofen of publieke intellectuelen verwacht dat ze een spontane babbel komen geven, een meeslepend verhaal komen vertellen. Filosofie wordt steeds vaker *filo-tainment*. De lezing, in de echte zin van het woord, dreigt een communicatievorm van de verleden tijd te worden. Een lezing van een uur? Liever een *performance* van tien minuten.

De oorzaak daarvan ligt ongetwijfeld in de populariteit van de Ted talks, Tedx talks en alle mogelijke varianten daarop. En dat heeft dan weer te maken met het hoofdthema van mijn lezing van vandaag. Ik wil het vandaag hebben over iets dat de eigenheid van Europa mogelijks ondermijnt en daarmee onze toekomst op losse schroeven zet: Amerikanisering.

Het was George Steiner, een van de beste essayisten van de voorbije decennia, die de stelling poneerde dat er weinig dingen zijn die onze eigenheid en ons voortbestaan, meer bedreigen dan Amerikanisering. Steiner deed dit in 2004, in een essay over de Europese identiteit en cultuur: *The Idea of Europe*.

Dat kan een nogal boude bewering lijken, zeker gezien de vele uitdagingen waarmee het oude continent vandaag geconfronteerd wordt. Politieke desintegratie, sociale en demografische verschuivingen, migratie, vergrijzing, klimaatsverandering, noem maar

op. In vergelijking met al die ingrijpende ontwikkelingen, die vaak centraal staan in de doembeelden van doemdenkers, kan Amerikanisering klein bier lijken. Toch denk ik dat er waarheid schuilt in Steiners boude bewering en in deze lezing wil ik aantonen op welke manieren Amerikanisering inderdaad onze essentie en existentie bedreigt, door haar ondermijnende invloed op wat misschien wel de belangrijkste pijler is van de Europese cultuur, geschiedenis en identiteit: de menswetenschappen. Europa is niet louter een geografische ruimte, zij is een beschaving. En die beschaving is gebouwd op de geesteswetenschappen en de kunsten.

WAT IS AMERIKANISERING?

De eerste vraag die we moeten beantwoorden, betreft de betekenis van het woord "Amerikanisering". Waar hebben we het precies over, wanneer we het over "Amerikanisering" hebben? Het is jammer genoeg een vraag die George Steiner in zijn essay niet behandelt, dus we zullen zelf met een antwoord moeten komen.

Wanneer we de term nader bekijken, zien we dat Amerikanisering verschillende dingen kan betekenen. Ten minste twee verschillende betekenissen moeten van elkaar onderscheiden worden. In de VS zelf betekent Amerikanisering de acculturatie van immigranten: het proces waarbij de nieuwkomers de Amerikaanse *way of life* overnemen en zich de waarden en gebruiken van de nieuwe wereld eigen maken. Ik heb zelf drie jaar in de VS gewoond, van 2013 tot 2016, dus ik heb dit proces, deze Amerikanisering zelf ervaren. En ik moet toegeven dat ik daar enorm van genoten heb. Ik kan de VS als land en de Amerikanen als natie erg waarderen.

Dit kan sommigen misschien verbazen, want op het Europese continent overheersen nogal wat negatieve stereotiepen over Amerikanen. En sinds de laatste presidentsverkiezingen is de reputatie van de VS hoegenaamd niet in positieve zin veranderd. Een volk dat door zo'n bedenkelijk en weinig intelligent figuur geleid wordt, dat moet toch zelf wel een bedenkelijk en weinig intelligent volk zijn.

We associëren Amerikanen sowieso, al voor dat Trump president was, wel vaker met een zekere oppervlakkigheid. Amerikanen worden verondersteld iets te genereus te zijn met al hun *How do you do's, I love*

you's, I miss you's en *God bless you's*. Ik woon nu meer dan anderhalf jaar terug op het oude continent, en ik moet zeggen dat ik liever heb dat vreemden en passanten op straat oppervlakkig vriendelijk tegenover me staan dan oprecht onverschillig of welgemeend nors. Dus ik kan zelfs de vermeende Amerikaanse oppervlakkigheid appreciëren. Dat doen velen in Europa niet en negatieve stereotiepen over Amerikanen worden vaak op een erg nonchalante, onbedachtzame wijze geuit. Je hoort wel vaker mensen reageren: "Oh neen, dat is zo Amerikaans." Of: "Oh neen, kijk haar eens, zij is zo Amerikaans." Het wordt op zo'n nonchalante wijze gezegd dat we bijna vergeten dat – mocht je Amerikaans vervangen door eender welke andere natie of etniciteit – je meteen als racist zou worden bestempeld en je uitspraken ongepast bevonden zouden worden.

Maar hoewel ik de VS en de Amerikanen wel kan waarderen, ben ik diep bezorgd over het proces van Amerikanisering. Niet door hoe de term in de VS zelf wordt begrepen, nl. Amerikanisering als acculturatie van nieuwkomers. Wel door de betekenis van deze term *buiten* de VS. Wanneer we over de Amerikanisering van Europa of andere delen van de wereld spreken – dit is de tweede betekenis van de term – bedoelen we de enorme, alomvattende invloed van de Amerikaanse cultuur en economie op plaatstelijke culturen en economieën. Deze invloed is, zo zal ik vandaag uiteenzetten, om verschillende redenen zorgwekkend.

Wanneer we Amerikanisering willen analyseren, lijkt het mij belangrijk om drie fenomenen te bekijken; en Amerikanisering te beschouwen als een proces dat uit drie verschillende componenten bestaat: commercialisering, Anglificering en globalisering. De reden waarom ik in het verdere verloop van mijn lezing dieper op deze drie fenomenen inga, is dat ik ervan overtuigd ben dat deze drie componenten van Amerikanisering een ondermijnende invloed uitoefenen op de menswetenschappen. En deze menswetenschappen zijn de kern van wat Europa als een beschaving is; en het hart van wat een beschaafd mens is.

COMMERCIALISERING

Amerikanisering als commercialisering betekent de toepassing van een economisch model van winst en efficiëntie op domeinen van het publieke en private leven die aanvankelijk weinig met economie en marktwerking te maken hadden. Europeanen kennen een vrije economie sinds meer dan driehonderd jaar; maar ze hebben er altijd grenzen aan gesteld en aan de markt belangrijke zaken onthouden, zoals onderwijs en seksualiteit.

Na de Tweede Wereldoorlog zijn die grenzen bijna overal bezweken onder de druk van het marktmodel. Het gevolg is dat belangrijke aspecten van het leven zoals onderwijs, gezondheid en gezondheidszorg, sociale en politieke organisaties steeds meer gecommmercialiseerd zijn. Of, om het met een term van de Frankfurter Schule marxisten te zeggen: ze zijn "gecommodificeerd". Voor hen betekende commodificatie het aanbrengen van een prijskaartje aan alles, zelfs aan die dingen van zo'n grote waarde dat er geen prijs op staat. Waarde wordt vervangen door prijs. Oscar Wilde zei ooit dat een cynicus iemand is die van alles de prijs, maar van niets de waarde kent. En dus kunnen we stellen dat, als Wilde gelijk had, de commercialisering ons steeds meer tot cynici maakt.

Commercialisering heeft een grote invloed op de menswetenschappen, vooral aan de universiteiten die van die menswetenschappen vroeger de vrijhavens waren. In de menswetenschappen hebben we vooral te maken met dingen die doelen *an sich* zijn; die niet als middel dienen om andere, financiële doelen te bereiken. Zij hebben in principe geen "exchange value". Hun waarde kan niet gemeten of uitgedrukt worden aan de hand van een economisch model van winst en efficiëntie.

Desondanks wordt het werk van academici steeds meer gedwongen om in zo'n model te passen. En de kwaliteit van universiteiten en academici wordt steeds meer gereduceerd tot hun bekwaamheid om geld te werven voor onderzoek enerzijds en om zogenaamde A1-artikelen te produceren anderzijds. De voortdurende zoektocht naar geld is een grote last voor academici die echt gepassioneerd zijn door hun onderzoek. Het schrijven van onderzoeksprojecten, het aanvragen van *funding*, het evalueren van zulke aanvragen... Dat is allemaal zo tijdrovend dat je niet lang zal hoeven te zoeken om een professor of postdoctoraal onderzoeker te vinden die zich eerder een

manager dan een geleerde voelt. Maar universiteiten moeten rendement nastreven vandaag de dag en efficiëntie is een doel op zich geworden; dus wie wil meedraaien in de academische wereld, moet meedraaien in het systeem.

Een andere last is de publicatiedruk, met name de druk om de eerder vermelde A1-artikelen te schrijven. Ook daarin speelt de commercialisering een grote rol. Het hele idee van het rangschikken van universiteiten en academische tijdschriften en publicaties, is ook een gevolg van commercialisering, van het toepassen van een kwantificatiemodel op intellectuele arbeid die eigenlijk niet te kwantificeren is. Een belangrijk aspect van dit proces – waardoor Amerikanisering als commercialisering de universiteiten en de menswetenschappen treft – is het feit dat bepalen wat een A1-publicatie is, afhangt van een Amerikaanse multinational – Reuters Thomson – wiens eerste doelstelling is winst maken.

Het gevolg is – en dit hebben we al enkele jaren kunnen waarnemen – dat onderzoek dat economisch kan renderen enorm bevoordeeld wordt. Onderzoek in de menswetenschappen daarentegen wordt enorm benadeeld. De macht en invloed van Reuters Thomson en het markteconomisch model op het werk van intellectuelen is enorm: ze bepalen de onderwerpen waarover gedacht en geschreven wordt.

In de filosofie is dit een erg duidelijke evolutie. Onderzoek in en fondsen voor neuro-ethiek, bio-ethiek, evolutionaire psychologie is er in overvloed; want daar valt geld uit te puren. Maar onderzoek in continentale filosofie, fenomenologie, personalisme, en andere filosofische strekkingen wordt steeds schaarser. Ook al zijn zij onontbeerlijk als bron van inzicht, als marktproducten zijn ze echter onbruikbaar.

Dit leidt tot een verarming van ons mensbeeld. Het markteconomisch model en de huidige academische wereld bevorderen de opkomst van het scientisme. Maar we krijgen geen beter begrip van de wezens die we zijn, door de mens te reduceren tot gewoon een bundel genen en niets dan neurologische processen. Door het verklaren van het menselijke gedrag in louter termen van evolutionair voordeel, nadeel, adaptaties en bijproducten van de evolutie. Door wat de grote filosofen en schrijvers van weleer over de mens schreven af te

doen als prewetenschappelijke nonsens en hun gedachten te dumpen op het stort van vervlogen ideeën. Mensen zijn, in de eerste plaats, personen; morele actoren. Hoewel het werk van talloze filosofen en kunstenaars ons een beeld geeft van wat het precies betekent om een persoon te zijn, is geen enkele scanner of wetenschapper in staat om de persoon die we zijn te detecteren of te definiëren. Met andere woorden, als we enkel op scanners en het scientisme rekenen, zullen we nooit ten volle begrijpen wie we zijn of waarom we zijn. Daarvoor hebben we de menswetenschappen en kunsten nodig.

Maar de menswetenschappen lijken het ongewenste stiefkind van de universiteiten te zijn geworden; het vijfde wiel aan de wagen van voortschrijdend wetenschappelijk inzicht; iets waarvan men zich liever zou willen verlossen. De samenleving wil ingenieurs, geen kunsthistorici; computerwetenschappers, geen filologen. De samenleving maakt dat op vele manieren duidelijk. Op de menswetenschappen wordt in de academische wereld steeds vaker neergekeken. Je hoort steeds vaker dat de inschrijvingsgelden voor die overbodige, nutteloze disciplines van de geest verdubbeld zouden moeten worden, terwijl het haast gratis zou moeten zijn om voor ingenieur of *business strategist* te studeren. De toekomst van de menswetenschappen – als zij er al één hebben – zou wel eens buiten de academische wereld kunnen liggen.

ANGLIFICATIE

Een tweede wijze waarop Amerikanisering de menswetenschappen ondermijnt, is verbonden aan het vorige punt en betreft het succes van de Engelse taal en haar status als lingua franca. Dit fenomeen, de wereldwijde triomf van de Engelse taal, kan met de term 'Anglificatie' omschreven worden. Die laatste term wordt vaak gebruikt om het proces te beschrijven waarbij mensen en dingen een Brits of Engels karakter krijgen. Maar daarnaast is de term ook geschikt om de evolutie te beschrijven waardoor de Engelse taal de hele wereld heeft veroverd en de lingua franca werd na de Tweede Wereldoorlog.

Anglificatie heeft natuurlijk verschillende voordelen. Het is in een zeker opzicht geruststellend om te weten dat je de hele wereld kunt rondreizen en overal met iedereen, of op zijn minst met iemand,

zal kunnen communiceren. De gedeelde taal faciliteert de dialoog tussen mensen uit verschillende landen en culturen, en zo heeft zij tot op zekere hoogte bijgedragen tot de uitwisseling van ideeën en het begrip tussen mensen. Maar de triomf van de Engelse taal zou wel eens een pyrrusoverwinning kunnen zijn, want er zijn veel keerzijden aan het succes van de taal van William Shakespeare en Zadie Smith, van John Milton en Ian McEwan. En sommige van die keerzijden hebben een negatieve invloed op onze universiteiten en de menswetenschappen in het bijzonder.

Ten eerste weegt de triomf van het Engels zwaar op het academische schrijven. De Thomson Reuters ranking benadeelt niet alleen de menswetenschappen; het systeem benadeelt ook niet-Engelstalige academische tijdschriften en geschriften. Een opvallende tendens, die zeker niet bijdraagt tot de kwaliteit van het geleverde werk, is dat de academische studie van Duitse filosofen – bijvoorbeeld Friedrich Nietzsche's esthetiek of Max Schelers waardenleer – door academici wiens moedertaal Engels is, meer gewaardeerd en belangrijker is; ook al stelt de kennis van de Duitse taal van deze academici niets voor. Toen ik in de VS woonde, heb ik verschillende academici en al dan niet zelfverklaarde specialisten van Hegel en Schopenhauer ontmoet, wiens Duits zo slecht was dat ze niet eens een biertje zouden kunnen bestellen tijdens de Oktoberfeesten in München.

De Amerikanen hebben geweldige universiteiten en geweldige geleerden, maar het is wrang wanneer zij een onderzoeksgebied domineren dat de beheersing van een taal zou moeten vergen; een beheersing waaraan het hen ontbeert. Het is wrang, maar zo is de werkelijkheid: als je een internationaal gerenomeerd expert van Nietzsche of Kant wil worden, heb je vandaag de dag meer baat bij het perfectioneren van jouw Engels dan bij het leren van de Duitse taal.

Ik zeg dit als iemand die de grootste appreciatie heeft voor het werk van vertalers. Ik denk dat hun werk van onschatbare waarde is. Ze vertalen niet enkel woorden, maar hele werelden. Als dusdanig dragen vertalers bij tot het begrip tussen mensen uit verschillende delen van de wereld. Maar *traduire, c'est trahir*, zoals de Fransen het zeggen. En als je het werk van een Duitse, Franse, Italiaanse of Poolse schrijver of denker wil bestuderen, kun je je onderzoek niet laten afhangen van vertalingen alleen.

Een tweede manier, en ik denk dat dit nog veel belangrijker is, waarop de triomf van het Engels zwaar weegt op de menswetenschappen, is dat dit de illusie heeft gecreëerd en bijgedragen heeft tot de overtuiging dat andere talen en de kennis en studie daarvan overbodig zijn geworden. Over heel Europa worden faculteiten en departementen in taal en cultuur gesloten. De voorbije jaren zijn de Slavische of Poolse departementen aan de universiteiten van Gent, Amsterdam en Leuven allemaal gesloten of met sluiting bedreigd. De reden daarvoor is tweeledig. Ten eerste wordt het in vele gevallen overbodig geacht om een vreemde taal te leren, wanneer de hele wereld toch Engels spreekt. Ten tweede is onderzoek in Oost-Europese talen en culturen niet echt winstgevend. Ondanks het feit dat deze departementen internationale top in hun vakgebied waren, zijn zij geen top wanneer niet inhoudelijke, maar markteconomische maatstaven gehanteerd worden. De Universiteit Gent had het belangrijkste academisch centrum in de studie van het Oud-slavisch. Amsterdam had de beste experts in de vroege 20^e-eeuwse Russische avant-garde en het absurdisme. En inderdaad kun je je afvragen: welke winst kan gepuurd worden uit de geschriften Charms en Platonov? Of uit de studie van het Oud-slavisch, het zogenaamde Latijn van Oost-Europa, dat enkel nog gebruikt wordt in de Orthodoxe liturgie? Geen noemenswaardige winst, en dus moeten de boeken dicht.

Filologie is nochtans een van de funderende disciplines van de menswetenschappen. Dat lijken we vergeten te zijn, of we lijken er niet meer om te geven. De menswetenschappen zijn gegroeid uit de Duitse filologiedepartementen en -faculteiten. De studie van talen werd ooit gestimuleerd als integraal onderdeel van de studie van de mens. De menswetenschappen kwamen tot bloei in de verlichting, dankzij het besef dat woorden waardevol zijn, dat vreemde talen schatten bevatten en inzicht verschaffen in de mens en het leven, en dat die inzichten niet zomaar in vertaling ontdekt kunnen worden. En zeker niet in 'bad English', zoals dat in de academische wereld te vaak voorkomt.

Dat brengt mij tot een derde punt: er kan niet enkel opgemerkt worden dat de imperialistische triomf van het Engels betreuenswaardig is; ook het feit dat het 'gebrekking Engels' is, valt te betreuen. Het is niet de taal van Milton, Smith of McEwan die als lingua franca geldt;

wel een hutsepot van fluïde grammatica en fletse woordenschat. Als je vandaag iets wil betekenen in de academische wereld, moet je in het Engels schrijven. Het resultaat is dat duizenden academici over de hele wereld zich gedwongen zien om te schrijven in een taal die ze moeizaam beheersen; dat zie je, zowel in de kwaliteit van het schrijven als in de kwaliteit van het denken. Want het is onmogelijk om ideeën echt ten volle tot rijping te laten komen en uit te drukken in een taal waarvan men maar een middelmatige kennis heeft.

Ik spreek hier uit ervaring. Ik denk dat ik in alle eerlijkheid kan zeggen dat ik drie talen in zeer grote mate beheers: Pools, Nederlands en Engels. Engels is de taal die ik voor het grootste deel van mijn werk heb gebruikt, en ik heb drie jaar in de VS gewoond en gedoceerd. Maar als ik eerlijk ben, moet ik toegeven: ook al is mijn kennis van het Pools en Engels uitstekend, Nederlands is de taal die me toelaat net iets scherper te denken en complexe ideeën in de meest genuanceerde, precieze manier uit te drukken. Nederlands is de taal die mijn gedachten scherpt en me een betere filosoof maakt. Ik geef heel vaak lezingen in het Engels, onlangs nog op een conferentie in Oxford over de toekomst van de menswetenschappen. Ik schrijf een tweemaandelijks column voor *The Brussels Times*. Ik correspondeer dagelijks met collega-filosofen en schrijvers uit Engeland. En ik moet eerlijk zeggen: een lezing in het Engels schrijven, valt me net dat tikkeltje zwaarder; een lezing in het Engels geven, put me net iets meer uit. Net zoals een column of brief in het Engels schrijven. En dat frustriert me soms, omdat een minimale nuance soms verloren gaat, die ik wel in het Nederlands had kunnen aanbrengen.

Ideeën hebben een moedertaal nodig om tot wasdom te komen. Dat blijkt ook uit het feit dat er heel weinig denkers en schrijvers zijn die hun beste werken in verschillende talen hebben geschreven. Dat is een haast onmogelijke opdracht. Er zijn uiteraard uitzonderingen die de regel bevestigen. Nabokov is er daar een van, in de geschiedenis van de wereldliteratuur. Hij schreef eerst enkele prachtige boeken in het Russisch, zoals een van mijn favoriete boeken aller tijden, het onvolprezen *Mashenka*, om daarna naar het Engels over te schakelen en klassiekers als *Lolita* en *Prin* te schrijven. Joseph Conrad is ook zo'n uitzondering. Zijn moedertaal was Pools, zijn tweede taal was Frans, en Engels is er pas later als derde taal bijgekomen. En toch is

hij een van de grote meesters van het Engelstalige proza geworden. Anders dan Nabokov debuteerde Conrad meteen in het Engels en is dat altijd zijn belangrijkste schrijftaal geweest. Het feit dat critici aanvankelijk negatief reageerden op Conrads vroege proza – ze noemden zijn Engels soms vreemd en stroef – toont aan hoe moeilijk het is: zelfs de grootste schrijver kent de grootste moeite met het zich eigen maken van een vreemde taal.

Ik zou deze lijst van uitzonderingen nog kunnen uitbreiden, met namen van Ionesco en Kundera in de wereldliteratuur. En in de filosofie en politieke theorie zijn er natuurlijk Karl Popper en de Poolse filosoof Leszek Kołakowski. Kołakowski schreef geweldige essays in het Engels en het Pools. Maar al deze uitzonderingen bevestigen gewoon hoe moeilijk het is om ideeën te ontwikkelen in een taal waarin men zich niet volledig thuis voelt. Taal geeft vleugels aan onze gedachten, maar ze kan die ook kortwieken.

GLOBALISERING

Een derde component van Amerikanisering en manier waarop dit fenomeen de menswetenschappen ondermijnt, is globalisering. Amerikanisering als globalisering heeft op vele manieren invloed op onze levens. Over de verregaande invloed van de Amerikaanse en Britse popcultuur op onze eigen cultuur is al veel, maar nog lang niet genoeg, geschreven. De Engelstalige popmuziek is al sinds de jaren '50 zo'n dominante aanwezigheid in onze levens dat we er vaak niet eens meer bij stil lijken te staan hoe dit voor een ongelofelijke homogenisering van de muziekcultuur heeft geleid. Alles wat uit de VS of uit de Engelstalige wereld komt, lijken we belangrijker en beter te vinden. Wanneer morgen de vierde gitarist of gelegenheidstoetsenist van een derderangs Amerikaanse muziekgroep sterft, kun je ervan op aan dat het in ons nieuws belandt. Maar wanneer bijvoorbeeld de belangrijkste kunstenaar of intellectueel uit Polen sterft, dan is het zelfs geen kort *in memoriam* waard. Wanneer ik aan studenten filosofie vraag om mij de belangrijkste Engelse en Amerikaanse denkers van de 20^e eeuw op te noemen, kunnen ze wel met twintig namen op de proppen komen. Wanneer ik hen vraag wie Vladimir Solovjov is, of Nikolaj Berdjajev – toch zowat de belangrijkste Russische filosofen van de 19^e

en 20^e eeuw; dan hoor ik niets dan een monotoon gezoem in hun brein.

Ook de nefaste invloed van grote, Amerikaanse multinationals op onze lokale economieën is welgekend. Het is bijzonder moeilijk voor kleine zelfstandigen en lokale bedrijven om te wedijveren met gigantische multinationals. Het gevolg daarvan is dat die laatste niet enkel onze economieën overnemen, maar ook onze straten. McDonalds, Pizza Hut, Starbucks en talloze andere ketens zijn een schreeuwerige aanwezigheid in de straten van onze steden geworden.

In *The Idea of Europe* waarschuwt George Steiner ons niet enkel voor Amerikanisering; hij onderscheidt ook wat volgens hem de fundamentele pijlers van de Europese identiteit zijn. Een van de belangrijkste verschillen tussen Europa en de VS, zo meent Steiner, ligt in de socio-politieke, culturele rol die cafés en koffiehuisen in de Europese geschiedenis hebben gespeeld. Doorheen de geschiedenis van Europa zijn zij belangrijke ontmoetingsplaatsen van intellectuelen en politici geweest. Verschillende grote kunstwerken en gedachten zijn daar tot ontwikkeling gekomen; de cafés en koffiehuisen waren een *lieu* van intellectueel debat, artistieke creativiteit en politieke samenzwering. De rol die het Café du Flore en Les Deux Magots hebben gespeeld in de geschiedenis van het Franse existentialisme is welgekend. Zo ook de cultuurhistorische waarde van het Café Central in Wenen, in de glorie-dagen toen de Oostenrijkse hoofdstad nog het kloppend intellectueel hart van Europa was.

Maar de lokale cafés en koffiehuisen verdwijnen uit onze steden en het straatbeeld, en daarmee verdwijnt een belangrijke voedingsbodem van onze cultuur, geschiedenis en identiteit. De multinationals die hen vervangen, kunnen – daar is Steiner rotsvast van overtuigd – nooit waarlijke plaatsen van denken en creativiteit worden. Men kan geen fenomenologische boeken schrijven in een Starbucks, en zeker kan geen enkel belangrijk maatschappelijk of politiek initiatief ontstaan in een McDonald's, in de hoofden van individuen die zich over een hamburger en een cola buigen.

Ik denk dat Steiner gelijk heeft, want die multinationals zien er overal hetzelfde uit. Maar in plaats van daardoor een gevoel van vertrouwdheid, van bestemdheid, van thuis zijn op te roepen, zijn zij altijd plaatsen van transitie: doorgangszones in de publieke ruimte. Je

wandelt binnen en buiten, zonder er werkelijk te zijn; want iets wat overal een beetje is, is nergens volledig. En zonder dit ergens, zonder dit ergens op zijn plaats zijn, kunnen gedachten en plannen die er echt toe doen nooit wortel schieten.

Globalisering heeft niet enkel een verregaande invloed op de publieke ruimte en de plaatsen waar we zijn, denken, praten en scheppen. Het proces weegt ook sterk op het publieke debat en de sociale en politieke rol van intellectuelen. Ook het werk van schrijvers, denkers en kunstenaars is onderhevig aan het proces van Amerikanisering als globalisering en commercialisering. Ze worden in een juk van markt-economisch redeneren gedwongen. Ideeën zijn consumptiegoederen geworden en filosofen zijn de menselijke fabrieken die ze produceren. Niet wat urgent is, maar wat geld oplevert is het kompas geworden waarop vele publieke intellectuelen de koers van hun gedachten afstemmen.

Misschien is er nooit een gouden tijdperk geweest waarin denkers, schrijvers en kunstenaars de volledige vrijheid genoten om te denken wat ze wilden denken en vonden dat gedacht moest worden. Ze zijn altijd aan externe druk en invloed onderhevig geweest. Maar de commercialisering van de ideeënwereld is ongetwijfeld een fenomeen dat deze externe druk de voorbije decennia heeft vergroot. En het is twijfelachtig of dit de kwaliteit van het denken ten goede komt. Immers, in onze huidige wereld zouden Kant en Wittgenstein nooit kunnen doen wat zij in hun respectieve tijdperken gedaan hebben. Er zou nu geen nieuwe James Joyce kunnen opstaan. Kant werkte gedurende tien jaar aan zijn laatste kritiek. Wittgenstein heeft, in kwantitatieve termen, heel weinig gepresteerd. Ze zouden vandaag nooit een positie aan een universiteit kunnen bekleden, of misschien in het beste geval een tijdelijke en onbetaalde. Joyces denken, schrijven en manier van werken was dan weer zo onconventioneel en tijdrovend dat zijn werk vandaag door zowat alle uitgevers als onuitgeefbaar, want onverkoopbaar zou worden gezien. Hun werk was zo weinig efficiënt en schijnbaar zo weinig winstgevend dat, in onze wereld waarin kwantiteit boven kwaliteit primeert, hun talent voor denken en schrijven nooit ten volle tot ontwikkeling zou kunnen komen.

Dit proces is de voorbije jaren sterk in intensiteit toegenomen, onder andere door de opkomst van sociale media. Die zijn op hun beurt een

product van Amerikanisering als globalisering. Alles draait om *likes* en *shares*. Dat hebben we te danken aan Facebook, Twitter en al die bedrijven die in Silicon Valley gevestigd zijn en vandaaruit niet enkel de wereld waarin we leven vormen, maar ook de mensen die we zijn. Er is reeds veel gezegd over de rol van sociale media in de politiek en in de opkomst van het populisme. Maar niet enkel onder politici, ook onder intellectuelen is het populisme aan een opmars bezig.

Vandaag is een snelle tweet belangrijker dan een grondige analyse. Wanneer je wil dat je ideeën enige impact hebben, moet je iets voldoende provocerends schrijven in 140 tekens, zien dat je vele retweets krijgt, en dan kan je het misschien eens als zogenaamd expert komen uitleggen op televisie. Als je vandaag een succesvolle schrijver wil worden, heb je minder aan gedegen kennis van grammatica en een rijke woordenschat dan aan een populaire blog over lippenstiften of cupcakes, met duizenden volgers. Wees populair op sociale media, en de uitgevers kruipen naar je voordeur.

Dat gebeurde een tijdje geleden met Zoe Sugg, een Britse YouTubester die *omgetuned* werd tot schrijfster. Haar debuutroman, door het gerenommeerde Penguin uitgegeven, werd het snelst verkopende debuut aller tijden. Een pittig detail – en aanleiding voor een miniem schandaaltje – is dat Zoe Sugg haar debuutroman niet zelf geschreven bleek te hebben: dat deed een ghost writer voor haar. Maar wat doet dat er nog toe: de *likes* zijn gegeven, de boeken zijn verkocht, de kassa's rinkelen en talloze andere YouTubers zijn in haar voetsporen gevolgd; hun boeken zijn bestsellers, terwijl zovele echte schrijvers nauwelijks kunnen overleven.

WAT STAAT ER OP HET SPEL

Intellectueel populisme holt de menswetenschappen uit; het neemt de instrumenten van het denken weg die nodig zijn voor de menswetenschappen om te bloeien: toewijding, tijd, inspanning, precisie; en vooral: nuance. Nuance is een last geworden, in een tijd waarin het intellectueel debat gedomineerd wordt niet door hen die iets subtiels en substantieels te zeggen hebben, maar door hen die het luidst spreken.

Zonder het juiste gereedschap van de gedachtewereld, zonder de juiste voorwaarden van het denken, zijn de menswetenschappen en kunsten ten dode opgeschreven. Maar wat verliezen we precies, wanneer we de menswetenschappen en de kunsten verliezen? Kunnen we niet net zo goed functioneren zonder kennis van Kant, zonder de gedichten van Gezelle, en zonder de muziek van Mozart? Ik geloof dat dit niet het geval is. Nietzsche zei ooit dat het leven zonder muziek een vergissing zou zijn. Het zou geen vergissing zijn, het zou onmogelijk zijn. Er zijn nochtans neuropsychologen die het tegendeel menen. Steven Pinker bijvoorbeeld meent dat muziek een zo goed als nutteloos bijproduct van de evolutie is; we zouden perfect zonder kunnen. Ik denk dat een leven zonder muziek, zonder kunst, zonder reflectie over de menselijke geest, zonder de menswetenschappen niet alleen veel armer zou zijn: het zou een doods leven zijn.

We hebben de kunst en menswetenschappen nodig. De reden daarvoor ligt niet enkel in hun historisch belang als de fundering van de wereld die we gebouwd hebben. De belangrijkste reden ligt in het morele belang van de kunst en de menswetenschappen. Ik heb al eerder in deze lezing gezegd dat zonder de menswetenschappen we het risico lopen onszelf als menselijke wezens, als personen, niet langer te begrijpen. Maar we lopen ook het risico ons niet langer als menselijke wezens te kunnen verbeteren.

Ik wil graag nogmaals naar George Steiner verwijzen. Steiner stelde ooit: *the humanities don't humanize*. Ze maken mens en maatschappij niet beter. Daarvoor is voldoende historisch bewijsmateriaal: de liefde van de nazi's voor kunst was groot, maar hun haat jegens Joden, Polen en zovele anderen was nog groter. Steiner heeft een groot deel van zijn populariteit in België en Nederland te danken aan zijn deelname aan de televisieserie *Van de schoonheid en de troost*. Ik zie de beelden nog steeds voor me: hoe Steiner, in dit programma, haast tot tranen toe bewogen is door deze schijnbare paradox. Steiner kon beide elementen niet met elkaar verzoenen en moeilijk aanvaarden dat een heleboel nazi's in staat waren om overdag mensen uit te roeien en 's avonds naar het theater of de opera te gaan. Hoe kan een beschaafd persoon toch nog een moreel monster zijn? Dat moet toch haast betekenen dat de kunsten ons niet tot betere mensen maken.

Ik ben het oneens met die conclusie. Ik geloof wel degelijk dat er een positieve morele kracht van kunst en de menswetenschappen uitgaat. *The humanities do humanize*. Ze vormen de kern van wat Europa als een cultuur is, en ook het hart van wat een geciviliseerd mens is. Muziek, kunst, filosofie, geschiedenis, literatuur: ze verbinden mensen met elkaar. Ze humaniseren het menselijke hart, omdat ze pogingen zijn tot beter begrip en oefeningen in empathie. Die oefeningen zijn noodzakelijk, want de mensheid bestaat niet uit intrinsiek of voorbestemd goede mensen aan de ene kant en slechte aan de andere. De mens is altijd een project in wording, een voortdurend schippen tussen wat hij is en wat hij kan zijn. Mensen worden, en ze kunnen zowel beter als slechter worden. In dit *kunnen*, in die mogelijkheid, ligt het wezen van onze *condition humaine* vervat.

In het voortdurend onvoltooide wordingsproces dat de mens is, spelen de kunsten en menswetenschappen een fundamentele rol, ook al zullen zij lang niet iedereen *humaniseren*, ook al is er geen absolute garantie voor vreedzaam samenleving. Wie dat verwacht, loochent de complexiteit van de mens en van het menselijke samenleven. De enige garantie die we hebben, is dat we zonder de kunsten en zonder de menswetenschappen de weg der barbarij plaveien. Zonder menswetenschappen ontmenselijkt de mens.

Het Beleefde Genot vzw

Doornlaan 8
8210 Zedelgem
0498.73.58.73

www.hetbeleefdegenot.be

info@hetbeleefdegenot.be